

BORÇLANMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: FETHİYE ÖRNEĞİ

Yahya NAS*

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Doktora Öğrencisi (yahyanas@mu.edu.tr)

Doç. Dr. Hatice ÖZKOÇ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF (hatice.ozkoc@mu.edu.tr)

ÖZET

2003 yılında 13,4 milyar TL olan hanehalkı borcu 2016 yılına gelindiğinde 441,1 milyar TL'ye yükselmiştir. Son on üç yılda hanehalkı borcundaki 32 katlık artışın nedenlerini belirlemek, gelecek dönemde açığa çıkabilecek olası bir ekonomik bir daralmayı ve beraberinde ekonomik krizi önlemek açısından önemlidir. Bu çalışmada hanehalkı borcuna sebep olan faktörler ve hanehalkı borcunun türleri üzerinde durulmuştur. Borcu olan hanehalkları ile borcu olmayan hanehalkları arasındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla Fethiye'de yaşayan 450 hanehalkı reisine anket soruları yöneltilmiştir. İkili Lojistik Regresyon modeli kullanıldığı analiz sonuçlarına göre, medeni durumun, eğitim düzeyinin, hanehalkı tipinin, mesleğin, hanede yaşayan bağımlı kişi sayısının, düzenli gelirin ve tüketici güveninin hanehalkı borcunun olup olmaması üzerinde etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı Borcunun Nedenleri, Hanehalkı Borcunun Türleri, Binary (İkili) Lojistik Regresyon.

DETERMINATION OF FACTORS AFFECTING THE DEBT: FETHİYE EXAMPLE

ABSTRACT

The household debt which was 13,4 billion TL in 2003, has risen to 441,1 billion TL by the year 2016. Determining the causes of the 32-fold increase in household debt in the last thirteen years is important in terms of prevent a possible economic contraction and the accompanying economic crisis in the coming period. In this study, the factors that cause household debt and the types of household debt were emphasized. In order to determine the differences between borrowed household and non-debt household, survey questions were directed to 450 household heads that live in Fethiye. According to the results of analysis that Binary Logistic Regression model was used, marital status, education level, type of household, occupation, number of dependents living in the household, regular income and consumer confidence have effect on indebtedness.

Keywords: Causes of Household Debt, Types of Household Debt, Binary Logistic Regression.

* Sorumlu Yazar.

1. Giriş

Ekonomik karar birimlerini oluşturan merkezi otorite, firmalar, dış âlem ve hanehalkları arasındaki bağıllık, bu karar birimlerinden herhangi birinde meydana gelen bir aksaklığın diğer karar birimlerini de etkilemesine neden olur ve eğer aksaklık giderilmezse genel bir ekonomik krize dönüşebilir. Son dönemde ekonominin temel karar birimlerinden biri olan hanehalklarının borcundaki artış dikkat çekici bir boyut kazanmıştır. Bu artış gelecek dönemde ekonomik bir daralmaya ve beraberinde bu zamana kadar elde edilen tüm birikimlerin eridiği bir ekonomik krize dönüşebilir. Borçluluk, mevcut dönemde elde edilen gelire göre daha fazla harcamanın bir sonucudur. Bir başka ifadeyle gelecek dönemde elde edilecek gelirlerin şimdiden kullanılması anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında hanehalklarının ne kadar gelir elde ettiğinden daha ziyade, gelirlerine göre ne kadar harcadıkları önemlidir. Plansızca alınan borçlanma kararları gelecek dönem gelirlerinin ipotek altına alınmasına ve gelecek dönem tüketim harcamalarının azalmasına neden olabilir. Tüketim harcamalarının azalması, toplam talebi, toplam talebin azalması da toplam arzı azaltacağından mevcut ekonomik büyümenin gelecek dönemde yerini ekonomik daralmaya bırakması muhtemeldir.

Borçlanma plansız bir harcamanın neticesi olabilir ya da elde edilen gelirin zorunlu ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmasından yani yoksulluktan kaynaklanabilir. Bu iki durumun dışında borçlanmaya neden olan üçüncü bir durum da mevcut dönemde elde edilen gelirler ile gelecek dönemde elde edilmesi beklenen gelirlerinin birlikte değerlendirilmesiyle alınan yatırım kararlarıdır. 2002 sonrası dönemde yakalanan ekonomik istikrarla birlikte birçok alanda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında GSYH’de ve buna bağlı olarak hanehalkı harcanabilir gelirinde meydana gelen artış yer almaktadır. Aynı dönemde özellikle kredi geri ödeme vadelerin uzaması, kredi geri ödeme faiz oranlarının düşmesi ve her kesimden tüketiciye hitap edecek alternatif kredi seçeneklerinin çoğalmasıyla birlikte hanehalklarının borçlanma imkânları da artmıştır. Merkezi otoritenin tüketimi artırmaya yönelik politikalarının da etkisiyle son on dört yılda Türkiye hanehalklarının borcu yaklaşık 32 kat¹ artmıştır. Gelir, borçluluğun en önemli belirleyicisidir. Ancak gelirin dışında birçok faktör, doğrudan ya da dolaylı yoldan borçlanmayı etkilemektedir.

2. Hanehalkı Borcunu Etkileyen Faktörler

Borçlanma, yapılan harcamaların elde edilen gelirlerden daha fazla olmasının bir sonucudur. Hanehalklarının borçlanmasına neden olabilecek birçok faktör vardır. Bunların bir kısmı hanehalkında etkin konumda bulunan hanehalkı reisinin bireysel tutum ve davranışlarından kaynaklanırken, bir kısmı da hanehalkının yapısından kaynaklanmaktadır. Bu iki temel belirleyicinin dışında hanehalkının borçlanmasını etkileyen ekonomik faktörler de vardır. Bu faktörlerin bir kısmı doğrudan hanehalkı borcuna etkide bulunurken bir kısmı da dolaylı yoldan borçluluğu etkilemektedir.

1 TCMB tarafından 2005–2016 yılları arasında yayınlanan Finansal İstikrar Raporlarından derlenerek hesaplanan değerdir. İlgili yıllara ilişkin veriler Tablo.1’de yer almaktadır.

2.1. Hanehalkı Reisi Kaynaklı Faktörler

Hanehalkı reisinin aldığı kararlar doğrudan hanehalkını etkilemektedir. Hanehalkı borcunun temelinde hanehalkı reisinin tüketim davranışları vardır. Hanehalkı reisinin yaşı, eğitim durumu, cinsiyeti hatta yaşadığı yer, borçlanma kararlarını etkileyen faktörlerdendir. Gençlik dönemi, olgunluk dönemi ve yaşlılık dönemi olmak üzere üç evreye ayrılan insan hayatının en plansız kararlarının alındığı dönem genel olarak gençlik dönemidir. Bireyin uzun bir ömre sahip olduğu düşüncesi daha kolay ve daha hızlı karar almasına neden olabilmektedir. Arvai & Toth (2001), yaptıkları araştırmada genç hanehalkı bireylerinin gelecek dönemde gelirlerinin artacağı düşüncesiyle daha fazla kredi talebinde buldukları, daha fazla riski göze aldıkları ve orta yaş ve üstü bireylere göre risk algılarının farklı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chen & Chivakul'un (2008) araştırmalarında da benzeri sonuçlara ulaşılmıştır. Genç hanehalkı bireylerinin kredi talepleri artarken, ilerleyen yaşlarda bu talep gerilemektedir. Ottavianni & Vandone'nin (2011), 445 Kafkas kökenli vatandaş üzerinde yaptıkları araştırmada da yaş ve borçluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin eğitim düzeyi arttıkça iş olanakları ve alternatifleri de artmaktadır. Üst düzey yönetim kademelerinde ve kamu kurum ve kuruluşlarında daha kolay iş bulabilmektedirler. Eğitim düzeyindeki artışa bağlı olarak gelir düzeyleri ve borçlanma imkânları da artmaktadır. Turinetti & Zhuang'ın (2011), 1980–2010 yılları arasındaki üçer aylık verileri kullanarak Amerikan hanehalkı borcunu belirleyen faktörleri araştırdıkları çalışmada, eğitim düzeyi ile borçlanma arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak, Alfaro & Gallardo (2012) tarafından Şili'de yapılan çalışmada, eğitim düzeyinin borçlanmayı artırdığı gözlenmiştir. Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi arttıkça, vereceği kararlarda daha rasyonel davranması beklenir. Eğitim düzeyindeki artış tüketim kararlarında daha planlı hareket etmeye, piyasadaki gelişmeleri takip etmeye ve piyasadaki olanak ve fırsatları daha sağlıklı değerlendirmeye katkıda bulunur. Anderloni vd. (2012), 3102 İtalyan vatandaşı ile yaptıkları anket sonucunda, ileriye düşünerek hareket etmeyen bireylerin, planlı yaşayan bireylere oranla daha fazla borçlanma içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yüksek eğitim düzeyinin borçlanmayı azalttığı belirlenmiştir.

Hanehalkı reisinin beklentileri borçluluğu etkileyen diğer faktörlerden biridir. Mevcut dönemde alınacak bir yatırım kararının gelecek dönemde getiri sağlayacağı beklentisi borçlanmaya neden olabilir. Ya da gelecek dönemde daha fazla gelir elde edileceği düşüncesi mevcut dönem gelirleri ile karşılanamayan ihtiyaçların borçlanma yoluyla karşılanmak istenmesine neden olabilir. Keese (2012) tarafından Alman Sosyo-Ekonomik Panel verileri kullanılarak yapılan ekonometrik analizde finansal olmayan faktörlerin ve gelecekteki gelir beklentisinin borçlanmayı etkilediği tespit edilmiştir. Hanehalkı borcunu etkileyen bir diğer faktör de hanehalkı reisinin tercihleridir. Hanehalkı reisinin kira ödemek yerine kredi ile konut satın alarak, kredi taksiti ödemeyi tercih etmesi ya da ekonomik açıdan sıkıntı çekmek yerine borçlanarak rahat bir hayat yaşamak istemesi, borçlanmasına neden olacaktır. Pollin (1988) tarafından yapılan çalışmada, borçlanmaya karşı duyulan iyimser tutumun borçlanmayı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Walker (1996) tarafından yapılan çalışmada, psikolojik ve davranışsal değişkenlerin borçlu olmayı ya da borçtan uzak durmayı doğrudan etkilediği, indeks verileri analiz edilerek ortaya konulmuştur.

Hanehalkı reisinin cinsiyeti, iş durumu ve yaşadığı yer de hanehalkı borcunu etkilemektedir. Hanehalkı reisinin cinsiyeti yapılan işin türünü ve buna bağlı olarak elde edilen geliri belirlemekte, ayrıca tüketim tercihlerini ve tüketim davranışlarını etkilemektedir. Hanehalkı reisinin sahip olduğu bireysel özellikler doğrudan tüketim kararlarını etkilemekte ve alınan tüketim kararları borçlanmaya neden olabilmektedir. Pollin (1988), Mewse vd. (2010) tarafından yapılan çalışmalarda, borçlu olan ve olmayan hanehalkları arasında demografik farklılıkların olduğu doğrulanmıştır. Keese (2012) tarafından yapılan çalışmada ise kadınların erkeklere oranla daha fazla kişisel borçlanma içerisinde olduğu belirlenmiştir. Özkoç & Üçdoğruk (2008) tarafından yapılan çalışmada, kırsal alanda yaşayanların genellikle yakın çevrelerine borçlandıkları, ancak kentsel alanlarda yaşayanların çoğunlukla bankalar kaynaklı borçlandıkları gözlenmiştir.

Hanehalkı reisinin sahip olduğu işe bağlı olarak elde ettiği gelirin düzeyi ve düzenliliği borçlanma imkânlarını artırmakta ve daha kolay bir şekilde bu imkânlara ulaşabilmesini sağlamaktadır. Ya da işsiz kalan hanehalkı reisi gelir kaybına uğramakta ve beraberinde gelir kaybını borçlanarak telafi etmeye çalışmaktadır. Turinetti & Zhuang (2011), Meng vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalarda, işsizlik oranları ile borçluluk arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Keese (2009) ve (2012) tarafından Alman Sosyo-Ekonomik Panel verileri kullanılarak yapılan iki ayrı çalışmada, işsizliğin borç yükünü ağırlaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ottavianni & Vandone (2011) tarafından yapılan çalışmada iş durumu ile borçluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

2.2. Hanehalkı Yapısından Kaynaklanan Faktörler

Hanehalkı reisinin bireysel özelliklerinin yanında içinde bulunduğu hanehalkının yapısı da borçlanmayı etkileyen faktörlerdendir. Haneyi oluşturan kişi sayısı, hanehalkının aile yapısı, hanede yaşayan bağımlı kişi sayısı, haneye giren toplam gelir tutarı, hanehalkının gayrimenkul ya da menkul kıymet sahibi olup olmaması hanehalkı borcunu artıran ya da azaltan faktörlerdendir.

Haneye giren gelir miktarı hanehalkı borcunu etkileyen en önemli faktördür. Hanehalkının elde ettiği gelirin temel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması, hanehalkını zorunlu bir borçluluğa itebilir. Ya da tam aksine haneye giren gelir miktarının yatırım yapmaya olanak vermesi, gelecek dönemde elde edilmesi beklenen gelirlerinin de dikkate alınarak yatırım kararının alınmasına ve buna bağlı olarak borçlanmaya neden olabilir. Cox & Jappelli (1993), Magri (2002), Thaicharoen vd. (2004), cari gelir ile borç talebi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Yapılan çalışmalarda düşük gelir seviyesine sahip bireylerin tüketim düzeylerini korumak ya da artırmak için daha fazla kredi talebinde buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Özkoç & Üçdoğruk (2008), Turinetti & Zhuang (2011) tarafından yapılan diğer çalışmalarda da hanehalkı harcanabilir geliri ile borçluluk arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Alfaro & Gallardo (2012) tarafından Şili’de yapılan çalışmada gelir seviyesi artışının ve banka hesaplarına sahip olmanın borçlanmayı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hanehalklarının gayrimenkul ya da menkul kıymet varlıklarına sahip olup olmaması borçluluğu etkileyen bir diğer faktördür. Hanehalkının menkul kıymet ya da gayrimenkul sahibi olmak istemesi durumunda mevcut gelirleriyle karşılayamadıkları isteklerini borçlanma yoluyla

karşılmaktadırlar. Hatta gelecek dönemde değer kazanacağı düşüncesiyle mevcut menkul kıymet ve gayrimenkullerinin dışında kar elde etmek amacıyla birden fazla gayrimenkul ve menkul kıymet varlıklarına borçlanarak sahip olabilmektedirler. Sau (1987) tarafından yapılan çalışmada konut ve dayanıklı tüketim malları alımındaki artışın büyük hanehalkı borçluluğuna neden olduğu tespit edilmiştir. Crook (2001), Del Rio & Young (2005), Crook & Hochguertel (2005) tarafından yapılan çalışmalarda varlıklarla borç talebi arasında pozitif bir ilişki olduğu, ancak varlık seviyesindeki artışın belirli bir düzeyden sonra borç talebini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Keese (2009), Trunetti & Zhuang (2011), Meng vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalarda, konut fiyatları ve ev kredileri ile hanehalkı borcu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ogawa & Wan (2007) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, 2007 sonrası Japonya'da yaşanan finansal krizin ardından maddi duran varlıkların piyasa değerindeki azalışa bağlı olarak, konut alımlarının artması sonucunda hanehalkı borcunun da arttığı belirlenmiştir.

Hanede bulunan kişi sayısı da tüketimi ve beraberinde borçlanmayı artıran ya da azaltan bir faktördür. Hanedeki kişi sayısı arttıkça tüketim harcamaları da artacaktır. Tüketim harcamalarındaki artış gelir düzeyinde de aynı ölçüde gerçekleşmezse birikimlerin tüketilmesine ya da borçlanmaya neden olacaktır. Hanedeki bağımlı kişi sayısının artması da hanede yaşayan bireyler için kişi başına düşen harcanabilir gelir miktarının düşmesine neden olacaktır. Ancak bunun yanında hanedeki kişi sayısının artmasıyla beraber hanedeki çalışan sayısının artması, beraberinde haneye giren gelir tutarını da artırmaktadır. Crook (2001), Del Rio & Young (2005), Crook & Hochguertel (2005) tarafından yapılan çalışmalarda borç talebinin coğrafi bölgelere ve hanehalkı büyüklüğüne göre değiştiği saptanmıştır. Keese (2009) tarafından yapılan çalışmada da çocuk sayısındaki artışın hanehalkı borçluluğunu artırdığı belirlenmiştir.

2.3. Makroekonomik Faktörler

Hanehalkı reisinin tutum ve davranışları ile hanehalkı yapısı yanında, makroekonomik faktörlerde meydana gelen gelişmeler de borçlanmaya neden olmaktadır. Merkezi otoritenin uyguladığı politikalar, finansman kuruluşlarının sunduğu kredi imkânları, fiyat artışları ya da azalışları borçlanmayı artıran ya da azaltan faktörlerin başında gelmektedir.

Merkezi otoritenin üretim artışını sağlamak için tüketimi artırıcı politikalar izlemesi bir yandan üretim artışına neden olurken bir yandan da tüketime bağlı olarak hanelerin borçlanmasına neden olmaktadır. Kalkınma planları kapsamında getirilen yasal düzenlemelerle konut alımlarının teşvik edilmesi, kredi kartı ile gerçekleştirilen alışverişleri özendirerek kararların alınması gibi doğrudan hanelerin borçlanmasına neden olan kararların alınmasının yanında Merkez Bankası gecelik borçlanma faiz oranlarının düşürülerek, kredi veren kuruluşların kredi maliyetlerinin azaltılması borçlanma imkânlarını ve beraberinde borçluluğu artırmaktadır. Montgomerie (2006) tarafından yapılan ve ABD, İngiltere ve Kanada ülkelerini kapsayan çalışmada kredi arzını artıracak şekilde düzenlenen kamu politikalarının hanehalkı borcunun artmasında direkt etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Hanelerin borçlanmasına neden olan bir diğer makroekonomik faktör ise borçlanma imkânlarındaki artıştır. Başta bankalar olmak üzere finansman kuruluşları tarafından sunulan kredilerin geri ödeme vadelerinin artması, geri ödeme faiz oranlarının düşmesi ve çok

düşük meblağlarda bile kredi seçeneklerinin sunulması, hemen hemen her kesimden bireyin borçlanmasına imkân sağlamaktadır. Borçlanma imkânlarının artmasına paralel olarak özellikle konut ve taşıt alımlarında sunulan vade seçenekleri birçok hanenin borçlanma kararında etkili olmuştur. Torlak (2002) tarafından yapılan çalışmada, kredi kartı kullanımının bireyleri daha savurgan ve hesapsız davranmaya ittiği, borçlanma imkânı sayesinde geliri aşan harcamaların gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Anderloni vd. (2012) tarafından İtalya’da, Keese (2012) tarafından Almanya’da yapılan diğer çalışmalarda da borçlanma imkânlarındaki artışın hanehalkı borcunu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hanelerin borçlanmalarına neden olan bir diğer faktör de fiyatlarda meydana gelen değişimlerdir. Fiyat artışları ya da azalışları hanelerin borçlanma kararlarını etkilemektedir. Mevcut dönemde elde edilen gelirin ve yapılan borçlanmanın enflasyona bağlı olarak reel değerinin düşmesi, mevcut dönemde tüketim ya da yatırım kararının alınmasını etkilemektedir. Ayrıca, gayrimenkul ve menkul kıymet yatırımlarının gelecek dönemde fiyatlarının artması karlılığı da artırmakta bu durum hanehalklarının borçlanma yoluyla yatırım kararı almalarına neden olmaktadır. Enflasyon karşısında sabit kalan gelirin reel değerindeki azalma da borçlanmaya neden olabilmektedir. Hanehalkı reisinin önceki dönem yaşama koşullarını sürdürmek istemesi durumunda ya gelirini artıran bir iş seçimi yapmasına ya da böyle bir imkânı yoksa borçlanarak önceki dönem statüsünü korumak istemesine neden olabilmektedir. Güvenin olmadığı ve yüksek enflasyonun olduğu bir ekonomik ortam bireylerin daha tedbirli hareket etmesine neden olurken, ekonomik yapıya duyulan güven düşük enflasyon oranları bireylerin gelecek dönem gelirlerini harcama kararlarında daha rahat karar verebilmelerine olanak sağlamaktadır. Fiyat değişimlerinin yanında piyasaya duyulan güven de borçluluğunun artmasına katkı sağlamaktadır. Meng vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, enflasyon ile borçluluk arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Turinetti & Zhuang (2011) tarafından yapılan çalışmada tüketici güveni ile borçluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Arisoy & Aytun (2014) tarafından 2005–2012 yıllarını kapsayan bir diğer çalışmada da tüketici güven endeksi, tüketim kredileri ve faiz oranlarından tüketim harcamalarına doğru bir Granger nedensellik tespit edilmiştir.

3. Türkiye’de Hanehalkı Borcunun Gelişimi ve Yapısı

Türkiye’de hanehalkı borcuna, harcanabilir gelirine, varlıklarına ve tasarruf oranlarına ilişkin veriler en geniş kapsamlı şekilde 2005 yılından itibaren TCMB tarafından yayınlanan finansal istikrar raporlarında yer almaktadır. Ancak özellikle hanehalkı borcuna ilişkin verilerde 2003 öncesi döneme ilişkin verilere ulaşmak oldukça zordur. 2003 yılından itibaren 2016 yılına kadar hanehalkı borcuna ilişkin verileri bu raporlardan elde edebilirken, 2013 yılından itibaren hanehalkı tasarruf oranlarına ilişkin veriler ve 2014 yılından itibaren de hanehalkı harcanabilir gelirine ilişkin verilere ulaşmakta da güçlük çekilmektedir.

Tablo.1’de 2003 yılında hanehalkı borcunun 13,4 milyar TL olduğu, 2016 Mart ayına gelindiğinde 441,1 milyar TL’ye yükseldiği görülmektedir. 2003 yılından 2016 yılına kadar geçen süre zarfında hanehalkı borcu bir önceki yıla göre her yıl ortalama yüzde 33,5 oranında artarken, 2016 yılına gelindiğinde hanehalkı borcu 2003 yılındaki değerinin 33 katına ulaşmıştır. Aynı yıllar içerisinde hanehalkı harcanabilir gelirinde de artış yaşanmıştır. 2003 yılından 2013 yılına kadar geçen 10 yıllık süre içerisinde hanehalkı harcanabilir geliri her yıl ortalama yüzde

Tablo 1: 2003–2015 Yılları Arası Türkiye Hanehalkı Borcu, Harcanabilir Geliri ve Borç/Gelir Oranı

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Eylül 14	Eylül 15	Mart 16
Hanehalkı Yükümlülükleri (Milyar TL)	13,4	28,3	48,8	77,0	104,1	129,0	149,0	195,1	252,0	299,9	373,0	389,7	430,2	441,1
Hanehalkı Harcanabilir Gelir (Milyar TL)	180,3	218,8	233,4	404,7	459,2	352,8	408,9	448,8	531,2	613,9	673,6*	-	-	-
Yükümlülükler / Harcanabilir Gelir (%)	7,5	12,9	20,9	19,0	22,7	36,6	36,4	43,5	47,4	48,9	55,4	-	-	-

Kaynak: TCMB 2005–2016 Yılları arasında yayınlanan Finansal İstikrar Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

*2013 Mayıs ayı itibarıyla tahmin edilen değer.

Tablo 2: 2003–2016 Yılları Arası Türkiye Hanehalkı Tasarruf Oranı ve Borcunun GSYİH'ye Oranı

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Eyl.14	Eyl.15
Yükümlülükler / GSYİH (Cari Fiyatlarla) (%)	3	4,1	7,5	10,2	12,3	13,6	15,6	17,8	19,4	21,2	23,9	22,3	22
Tasarruf Oranı (%)	26,4	24,2	14,8	10,3	12,2	7,9	9	7,3	7,5	7,3	-	-	-

Kaynak: TCMB 2005–2016 Yılları arasında yayınlanan Finansal İstikrar Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

16,4'lük bir artışla 180,3 milyar TL'den 673,6 milyar TL'ye yükselerek, toplamda yaklaşık 2,74 kat artmıştır. Hanehalkı borcunun yanında hanehalkı harcanabilir gelirinin de arttığı görülmektedir. Ancak, harcanabilir gelirdeki artış hanehalkı borcunun gerisinde kalmıştır. 2003 yılında hanehalkı borcunun harcanabilir gelire oranı yüzde 7,5 iken, bu oran 2013 yılında 55,4'e yükselmiştir. 2013 yılında Türkiye hanehalkları harcaabilecekleri gelirlerinin yarısından fazlasını borçlarına ayırmaktadır.

2003 yılında hanehalkı borcunun cari fiyatlarla GSYİH'ye oranı yüzde 3 iken 2013 yılında yüzde 23,9'a yükseldiği görülmektedir. 2013 yılında hanehalkı borcunu kontrol altına almaya yönelik olarak alınan kararlarla, kredi kartı ile yapılan alışverişlerde taksit sayısı sınırlaması getirilmiş, lüks tüketime giren ürünlerin bir kısmında taksitlendirme tamamen kaldırılmış, bankalarca kullanılan kredilerin vadelerinde belirli sınırlandırmalar getirilmiştir (BDDK, 2014). 2015 Eylül ayı itibarıyla, yapılan düzenlemelerin etkisiyle hanehalkı borcunun GSYİH'ye oranı yüzde 23,9'dan yüzde 22'ye gerilemiştir.

2003–2012 yılları arasında hanehalkı tasarruf oranlarının da azaldığı görülmektedir. 2003 yılında hanehalkı tasarruf oranı yüzde 26,4 iken 2012 yılında yüzde 7,3 seviyelerine kadar gerilemiştir. Tasarruf oranlarındaki azalışa bağlı olarak 2013 yılında hazırlanan, 2014–2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı Öncelikli Dönüşüm Programları Eylem Planı kapsamında, lüks tüketimi caydırıcı vergilendirmelerin yapılması, tasarruf amaçlı konut alımlarının teşviki, altın bankacılığının geliştirilmesi gibi tasarrufları artırıcı tedbirler alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Her ne kadar hanehalkı borcunun gelire oranında gözle görülür bir artış olsa da özellikle son dönemde hanehalklarının menkul kıymet ve gayrimenkul varlıklarında da büyük oranda bir artış olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Özellikle yüksek enflasyonlu ve yüksek faiz oranlı dönemlerin yaşandığı 90'lı yılların ardından 2002 sonrasında yakalanan ekonomik istikrarla beraber bankalar başta olmak üzere birçok finansman kuruluşu kredi vadelerini uzatmış, kredi faiz oranlarını düşürmüştür. Enflasyon oranlarındaki çok haneli rakamlardan tek haneli rakamlara ulaşılmasıyla hanehalkı tarafından ekonomiye duyulan güven de artmıştır. Kredi arzının ve talebinin eşgüdümlü artışıyla birlikte hanehalkı borcu da gözle görülür şekilde artış göstermiştir.

Hanehalkı borçlarının genel yapısına bakıldığında banka kaynaklı borçlanmalarının toplam borçluluk içerisinde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bankalara olan borçların toplam borçlara oranı 2012 yılında yüzde 91,3 iken cüzi bir artışla 2016 yılında yüzde 92'ye yükseldiği görülmektedir. 2012–2016 yılları arasında konut kredisi borçlarının bankalara olan toplam borçlara oranı, yüzde 32,2'den yüzde 36,5'e yükselirken aynı yıllar içerisinde bireysel kredi kartı alacaklarının payı yüzde 27,3'den yüzde 21'e gerilemiştir. 2013 yılında getirilen yasal düzenlemelerin ve eylem planı kapsamında alınan kararların bu oranlar üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Banka dışı kaynaklı borçlanmaların toplam hanehalkı borcu içindeki payının ortalama yüzde 8 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Yakalanan ekonomik istikrarla beraber TOKİ'nin etkinliği de artmış buna bağlı olarak TOKİ borçlanmalarına ilişkin veriler de Merkez Bankası raporlarında yer almaya başlamıştır. Ancak burada dikkat çekici bir diğer husus Varlık Yönetim Şirketlerinin alacaklarının da aynı raporlarda yer almasıdır. Her ne kadar toplam hanehalkı borcu içindeki payı yüzde 3 seviyelerinde olsa da dört yıl içerisinde yaklaşık

Tablo 3: 2012–2016 Yılları Arası Türkiye Hanehalkı Borçlarının Genel Dağılımı

Hanehalkı Borçluluk Türleri (Milyar TL)		2012	2013	Eyl.14	Eyl.15	Mar.16
Bankalara Olan Borçlar	Konut Kredileri	88,1	107,5	121,5	142,8	148,4
	Taahhüt Kredileri	7,9	8,1	6,4	5,6	5,4
	İhtiyaç Kredileri + Diğer Krediler	103,1	126,3	150,7	164,6	167,2
	Bireysel Kredi Kartı Alacakları	74,9	87,7	80,7	83,9	85,1
	Bankalara Olan Borçlar Toplamı	274,0	329,6	359,3	396,9	406,1
Banka Dışı Kaynaklara Olan Borçlar	Tüketici Finansman Şirketlerinden Sağlanan Krediler	6,0	7,0	7,8	9,5	10,5
	TOKİ Geri Ödemeleri	10,9	11,8	13,2	12,0	12,0
	Varlık Yönetim Şirketi Alacakları	9,0	10,9	9,4	11,8	12,5
	Banka Dışı Kaynaklara Olan Borçlar Toplamı	25,9	29,7	30,4	33,3	35,0
Hanehalkı Borçlarının Genel Toplamı		299,9	359,3	389,7	430,2	441,1

Kaynak: TCMB 2013–2016 Yılları arasında yayınlanan Finansal İstikrar Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

yüzde 39 oranında artış göstermesinin dikkatle izlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Varlık Yönetim Şirketleri, bankaların icra yoluyla bile alamadığı alacakları bankalardan satın alarak borçlunun borcunu yeniden yapılandırmakta ve borçluların yeni muhatabı olmaktadır (Varlık Yönetim Şirketleri Derneği, 2013). Varlık Yönetim Şirketlerinin alacaklarındaki artış ödeme güçlüğüne düşen kişi sayısının ya da ödenemeyen borç tutarının arttığı anlamına gelmektedir.

Hanehalkı borcunun sürdürülebilirliğini belirlemek için borca sebep olan unsurların gözlenmesinde yarar vardır. Bu çalışmanın uygulama kısmında hanehalkı borcuna neden olan faktörleri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ankete ilişkin veriler analiz edilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Amacı, Önemi, Yöntemi ve Kapsam ve Sınırlılıkları

Yurt dışında hanehalkı borcuna ilişkin birçok çalışma mevcutken Türkiye’de yapılan çalışmalar genel olarak kredi kartı borçları ve bireysel krediler üzerinedir. Hanehalkı borcu bireysel kredileri ve kredi kartı borçlarını kapsadığı gibi tüketici finansman şirketlerinden sağlanan krediler ile TOKİ taksitlerini de kapsamaktadır. Son zamanlarda TCMB raporlarında yer alan varlık yönetim şirketlerinin alacakları ile bireylerin yakınlarından aldığı kayıt dışı borçlar da hanehalkı borcu kavramının kapsamındadır. Hanehalkı borcunun bir bütün olarak ele alındığı, borcu olan hanehalkı reisleri ile borcu olmayan hanehalkı reisleri arasındaki farklılıkların belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son zamanlarda hanehalkı borcunda meydana gelen dikkat çekici artışın kaynağını belirlemek gelecek dönemde oluşabilecek riskleri önlemek açısından önemli görülmektedir.

TÜİK hanehalkı borcu rakamlarına ilişkin veri yayınlamamaktadır. Ancak her yıl düzenli olarak yapılan gelir yaşam koşulları araştırma anketlerinde hanehalkının borcunun olup olmadığı ve bu durumun hanehalkını nasıl etkilediği sorulmakta ve elde edilen sonuçlar paylaşılmaktadır. BDDK, TBB ve TCMB raporlarında kredi borçlarına ilişkin veriler yayınlanırken, Türkiye hanehalkı borcuna ilişkin veriler yalnızca TCMB tarafından yayınlanan finansal istikrar raporlarında yer almaktadır. TCMB tarafından 2005 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan bu raporlarda sadece 2003 yılı ve sonrasına ilişkin yıllık tabanda veriler yer almaktadır. 14 yılı kapsayan bu veriler, analiz sonuçlarının gerçeği yansıtması açısından genel olarak yeterli kabul edilmemektedir. Bu nedenle uygulamada birincil veri toplama yöntemi benimsenmiş ve anket uygulamasına karar verilmiştir. İlk aşamada 100 adet anket formu dağıtılarak ön testler yapılmış, elde edilen sonuçlara göre bazı sorular iptal edilmiş ve bazı sorularda yeniden düzenlenmiştir. Tesadüfi örnekleme yöntemi ile toplam 904 anket formu dağıtılmıştır. Anket formlarından bir kısmı tutarsız cevaplar içermesi nedeniyle, bir kısmı da soruları cevaplandıran katılımcının hanehalkı reisi olmaması (eşi, çocuğu ya da yakını olması) nedeniyle analize dâhil edilmemiş, 450 katılımcıdan elde edilen sonuçlar üzerinden uygulama gerçekleştirilmiştir.

Fethiye ilçe sınırları içerisinde kent merkezinde ya da kırsalda ikamet eden hanehalkı reislerinin tamamı çalışmanın ana kütlelerini oluşturmakta olup, bu ana kütleli temsil ettiği düşünülen 450 hanehalkı reisi çalışmanın örnekleimidir. Evren büyüklüğünün yüz binin üzerinde olduğu ve örnekleme hatasının yüzde 5 olarak dikkate alındığı durumlarda, 384 gözlem sayısının örnekleme büyüklüğü açısından yeterli olduğu kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 50).

Hanehalkı borcuna etkisi olduğu düşünülen TCMB gecelik faiz oranı ve beraberinde bankaların uyguladığı kredi faiz oranlarına, konut fiyat endekslerine ve enflasyon oranlarına ilişkin veriler -anket uygulamasından dolayı- analize dâhil edilemediği için çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, ankete katılan katılımcıların borçlarına ilişkin verileri açıklarken rahat bir tavır sergilemelerine rağmen, menkul kıymetlerine ve gayrimenkullerine ilişkin verileri paylaşırken aynı tavrı göstermediklerini hatırlatmakta yarar vardır. Yine katılımcılardan bir kısmının bankalardan sağladıkları kredileri borçları gibi görmedikleri, bir kısmının kendi oturduğu ve sahip olduğu evi gayrimenkul olarak görmediği görülmüştür. Ayrıca katılımcıların bir kısmının, yapılan anket çalışmasının siyasi bir anket olduğu düşüncesiyle politik görüşlerini yansıtacak şekilde cevaplar verdiği de görülmüştür.

5. Uygulama ve Bulgular

Borcu olan hanehalkı reisleri ile borcu olmayan hanehalkı reisleri arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla Fethiye ilçe sınırları içerisinde kırsal alanda ya da ilçe merkezinde ikamet eden hanehalkı reislerine anket uygulanmıştır. Farklı kategorilerdeki sorulardan oluşan anket formu katılımcılara yöneltilmiş ve toplam 450 hanehalkı reisinden elde edilen veriler ışığında bu çalışma hazırlanmıştır. Çalışmanın veri seti iki kategorili bağımlı değişken ile farklı kategorilere sahip 21 bağımsız değişkenden oluşmaktadır. Son yedi bağımsız değişken, ölçekli yapıdaki 26 soruya verilen yanıtlardan elde edilen faktörlerdir.

Tablo 4: Veri Seti

Bağımlı Değişken		Borçluluk
Bağımsız Değişkenler	1 Cinsiyet	12 Hanedeki Kişi Sayısı
	2 Yaş	13 Hanedeki Çalışan Sayısı
	3 Yaşanılan Yer	14 Hanedeki Bağımlı Kişi Sayısı
	4 Mezuniyet	15 F1.Tüketici Güveni
Bağımsız Değişkenler	5 Hanehalkı Tipi	16 F2.Rasyonel Davranış
	6 İş Durumu	17 F3.Tercihler
	7 Aylık Gelir	18 F4.Düzenli Gelir
	8 Medeni Durum	19 F5.Borçlanma İmkânı
	9 Ev Sahipliği	20 F6.Enflasyon Beklentisi
	10 Menkul Kıymet Sahipliği	21 F7.Piyasa Bilgisi
	11 Gayrimenkul Sahipliği	

Katılımcıların tamamı borcu olan ya da olmayan hanehalkı reislerinden oluşmaktadır. Ankete katılan hanehalkı reislerinin yüzde 73'ünün borcu vardır ve yüzde 79'u erkektir. Katılımcıların yüzde 21'i kırsal alanda ikamet ederken, kalan yüzde 79'u kent merkezinde ikamet etmektedir. Ankete katılanların yüzde 67'si evli, yüzde 21'i bekar'dır. Kalan yüzde 12'si ayrı yaşayan, boşanmış ya da dul olan hanehalkı reislerinden oluşmaktadır.

Katılımcıların yüzde 39'u en az ortaokul mezunu, yüzde 33'ü lise mezunu ve yüzde 28'i en az ön lisans mezunudur. Ankete katılanlarının yüzde 59'u çocuklu çiftlerden, yüzde 20'si yalnızlardan, yüzde 10'u çocuksuz çiftlerden oluşmaktadır. Kalan yüzde 12'si ataerkil ailelerden, tek ebeveynli ailelerden, bir arada yaşayan akrabalarından ya da bir arada yaşayan arkadaşlarından oluşmaktadır.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

Soru No	Soru	Cevap Kategorileri	Cevap Sayısı	Cevaplanma Yüzdesi (%)
Bağımlı Değişken	Borcunuz var mı?	Evet*	329	73%
		Hayır	122	27%
S.1	Cinsiyetiniz?	Erkek*	355	79%
		Kadın	96	21%
S.2	Yaşadığınız yer?	Kent*	355	79%
		Kırsal	96	21%
S.3	Yaşınız?	Min.		19
		Max.		68
		Ortalama		39
		Sapma		11

Tablo 5 devam

S.4	Medeni haliniz?	Bekâr	93	21%
		Evli*	302	67%
		Diğer	56	12%
S.5	Mezuniyet durumunuz?	İlkokul	84	19%
		Ortaokul	91	20%
		Lise*	150	33%
		Ön lisans	55	12%
		Lisans/Lisansüstü	71	16%
S.6	Hanehalkı tipiniz?	Yalnız	88	20%
		Çocuksuz çift*	47	10%
		Çocuklu çift	264	59%
		Diğer	52	12%
S.7	Hanenizde yaşayan birey sayısı?	1 kişi	70	16%
		2 kişi*	71	16%
		3 kişi	118	26%
		4 kişi	118	26%
		5 kişi	74	16%
		Yok*	216	48%
S.8	Hanenizdeki bağımlı kişi sayısı?	1 kişi	135	30%
		2 ve üzeri	100	22%
S.9	Sizin dışınızda çalışan var mı?	Evet	183	41%
		Hayır*	268	59%
S.10	Oturduğunuz evdeki durumunuz?	Ev Sahibi*	247	55%
		Kiracı/Diğer	204	45%
		Çalışmıyor	92	20%
		Emekli*	45	10%
S.11	İş durumunuz	Kamu	167	37%
		Esnaf	34	8%
		Tarım	43	10%
		İşçi	70	16%
		1-1.000 TL*	72	16%
		1.001-2.500 TL	202	45%
S.12	Aylık geliriniz?	2.501-5.000 TL	127	28%
		5.001 TL ve üzeri	55	12%
		Var*	213	47%
		Yok	238	53%
S.13	Menkul kıymetiniz var mı?	Var*	175	39%
		Yok	275	61%
S.14	Gayrimenkulünüz var mı?	Var*	175	39%
		Yok	275	61%

* Referans kategori

Katılımcıların yüzde 47'si altın, mevduat hesabı, araba gibi menkul kıymet varlıklarının olduğunu söylerken kalan yüzde 53'ü herhangi bir menkul kıymetinin olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 31'i ev, arsa, arazi gibi gayrimenkullerinin olduğunu belirtirken kalan yüzde 69'u herhangi bir gayrimenkulünün olmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların yüzde 37'si kamuda, yüzde 10'u tarımda, yüzde 16'sı işçi olarak, yüzde 8'i de esnaf olarak çalıştığını belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 10'u emeklilerden oluşmaktadır. Yüzde 20'si ise 'şu anda çalışmıyorum' şeklinde cevap vermiştir. Katılımların yüzde 16'sının aylık geliri 1.000 TL'nin altındadır. Yüzde 45'i 1.000 TL ile 2.500 TL arasında ücret alırken, yüzde 28'i 2.500 TL ile 5.000 TL arasında ücret almakta ve kalan yüzde 12'si de 5.000 TL'nin üzerinde ücret almaktadır.

Faktör analizi öncesinde ölçekli yapıdaki sorulardan bir kısmı ters çevrilmiş ve cevaplanmamış bazı sorular için kayıp veri atanmıştır. Faktör analizi sonuçlarının geçerliliğini ve güvenilirliğini ölçmek amacıyla KMO ve Bartlett testi uygulanmış, Cronbach Alfa değerine bakılmıştır. Test sonucunda sigma değeri 0,000 (0,01'den küçük), Cronbach Alfa değeri 0,792 ve örneklem uygunluk ölçüsü 0,789 (0,5 den büyük) olarak elde edilmiştir. Örneklem uygunluk ölçüsü değeri 1'e doğru yaklaştıkça analizin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin arttığı kabul edilmektedir (Kaya, 2013: 181).

Toplam 46 sorudan oluşan anket formunun son 26 sorusu 5'li likert (ölçekli) yapıdadır. Likert tipi sorulara verilen cevaplardan elde edilen faktör sayısı yedidir ve bunlar; tüketici güveni, rasyonel davranış, enflasyon beklentisi, düzenli gelir, borçlanma imkânı, tercihler ve piyasa bilgisi olmak üzere borçlanmayı artırdığı ya da azalttığı düşünülen faktörlerden oluşmaktadır. 1 "kesinlikle katılmıyorum", 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde olmak üzere katılımcıların tüketici güvenine ve enflasyon beklentisine ilişkin sorulara verdikleri cevapların aritmetik ortalaması 3'ün -"ne katılıyorum ne de katılmıyorum"- altında iken diğer faktörlere verdikleri cevapların aritmetik ortalaması 3'ün üzerindedir.

Tablo 6: Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Faktörlerin Aritmetik Ortalamaları

Faktörler	Aritmetik Ortalamalar
F1: Tüketici Güveni	2,542816
F2: Rasyonel Davranış	3,775565
F3: Tercihler	2,907783
F4: Düzenli Gelir	3,503681
F5: Borçlanma İmkânı	3,034545
F6: Enflasyon Beklentisi	2,438891
F7: Piyasa Bilgisi	3,343681

Verilen cevapların aritmetik ortalamasına göre, katılımcılar mevcut ekonomik yapıya güvenmemekte, yakın gelecekte fiyatların yükseleceğine inanmaktadır. Bunun yanında borçlanma kararı alırken rasyonel davrandıklarını, piyasa bilgisine sahip olduklarını, borçlanma imkânlarına ve düzenli gelire sahip olduklarını belirtmektedirler.

Bağımlı değişkenin binary (ikili) yapıda olması nedeniyle, bu çalışmada lojistik regresyon modelinin kullanımı uygun görülmüştür. Lojistik regresyon modelinde mümkün olan en az değişken ile en iyi model elde edilerek bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki tahmin edilmeye çalışılır (Şenel & Alatlı, 2014: 37). Modelin geçerliliğini koruyabilmek için gözlem sayısının az olduğu bağımsız değişken kategorileri birleştirilmiştir. Ayrıca nitel yapıdaki bağımsız değişken kategorileri için kukla değişken türetilerek her bir bağımsız değişken kategorisinin olasılık değerinin ayrı ayrı gözlemlenmesine olanak sağlanmıştır.

İki kategorili bağımlı değişken ile farklı tür ve sayıda kategorilere sahip yirmi bir bağımsız değişken Stata 12 paket programı vasıtasıyla lojistik regresyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda Pseudo (sözde, sahte) R^2 değeri 0,1299 ve LR olasılık değeri 0,000 olarak elde edilmiştir. Kurulan modelin geçerli olması için sözde R^2 değerinin 0 ile 1 arasında olması ve olasılık değerinin ise 0,05'in altında olması yeterlidir (Çemrek & Burhan, 2014: 55).

Hanehalkı borcu ile anlamlı bir ilişki içerisinde olmayan bağımsız değişkenler sırayla modelden çıkarılarak model en sade hale getirilmiştir. Analiz sonucunda borcu olan hanehalkı reisleri ile borcu olmayan hanehalkı reisleri arasında cinsiyet, yaş, yaşanılan yer, aylık gelir, ev sahipliği, menkul kıymet sahipliği, hanedeki kişi sayısı ve hanedeki çalışan sayısı açısından herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir. Ayrıca rasyonel davranışın, tercihlerin, borçlanma imkânlarının, enflasyon beklentisinin ve piyasa bilgisinin de borçlulukla anlamlı bir ilişkisi yoktur.

Modelde kullanılan 21 bağımsız değişkenden 14'ünün bağımlı değişken üzerinde bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Başta bankalar olmak üzere finansman kuruluşları tarafından hemen hemen her kesime hitap eden alternatifli kredi imkânlarının sunulması ve borcu olan katılımcıların en iyi ihtimalle kredi kartı borcunun bulunması, “aylık gelir”, “yaş”, “cinsiyet”, “yaşanılan yer” gibi bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişken üzerinde bir etkisinin olmamasını doğal hale getirmiştir. Mevcut koşullar içerisinde hemen hemen herkesin borçlanmasına olanak sağlayan imkânlar söz konusudur.

Ayrıca “piyasa bilgisi”, “rasyonel davranış”, “enflasyon beklentisi” ve “tercihler” açısından borcu olan hanehalkı reisleri ile borcu olmayan hanehalkı reisleri arasında bir farklılığının olmaması da genel anlamda, hanehalkı reislerinin borçlanma kararlarının rasyonel davranışlarıyla, piyasa bilgisine sahip olmalarıyla ya da yakın zamanda fiyat artışı olacağına inanmalarıyla bir ilgisinin olmadığını göstermektedir.

Bağımlı değişken üzerinde etkisi olmayan diğer bağımsız değişkenlerden üçü de gayrimenkul, menkul kıymet ve/veya ev sahipliğidir. Borcu olan hanehalkı reisleri ile borcu olmayan hanehalkı reisleri arasında varlık sahipliği açısından bir farklılık yoktur. Ancak burada iki konuyu belirtmekte yarar vardır. Birincisi, katılımcıların şu anda oturdukları ve sahip oldukları evi yatırım olarak görmemeleri; ikincisi ise, katılımcıların borçlarına ilişkin verileri rahatlıkla hatta mevcut koşullardan şikâyet ederek belirtmelerine rağmen, varlıklarına ve gelirlerine ilişkin bilgileri paylaşmada ketum davranışları söz konusudur.

Tablo 7: Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

Borçluluk	Odds Oranı	Std. Hata	z	P> z
Bekâr	0,515	0,172430	-1.98	0.047
Lisans/Lisansüstü	2,625	1,004375	2,52	0.012
Yalnız	0,286	0,094653	-3.78	0.000
Çalışmıyor	3,274	1,181746	3,29	0.001
Kamu	2,919	0,922041	3,39	0.001
Esnaf	3,278	1,643792	2,37	0.018
İşçi	2,933	1,171551	2,69	0.007
Bağımlı Kişi:1	0,529	0,137782	-2.44	0.015
Düzenli Gelir	1,438	0,186143	2,81	0.005
Tüketici Güveni	0,666	0,087339	-3.10	0.002
Rasyonel Davranış	0,817	0,113546	-1.46	0.145
Sabit	3,405	2,393863	1,74	0.081
Log likelihood = -228.81093		Prob > chi2 =0.0000		
LR chi2(11) =68.30		Pseudo R ² =0.1299		
Hosmer & Lemeshow = ,596		Cox & Snell R ² = ,185		
Nagelkerke R ² =,268		Wald Sig. = 0,000		

Bağımlı değişkenle anlamlı bir ilişki içerisinde olmayan tüm bağımsız değişkenler birlikte değerlendirildiğinde, kredi sağlayan finansman kuruluşlarınca sunulan borçlanma imkânlarına karşılık olarak, hanehalkı reislerinin ortak bir nedene ya da öngörüye dayanmadan borçlanma kararı aldıkları söylenebilir. Ancak özellikle 2002 öncesi dönemde yüksek enflasyonun ve istikrarsızlıkların yoğun olarak yaşandığı ve bireylerin birikimlerini daha çok yastık altında tuttukları, 2002 sonrası dönemde yakalanan ekonomik istikrarla beraber hanehalklarının tüketim ve yatırım harcamalarını artırdıklarını hatırlamakta yarar vardır.

Medeni durum, mezuniyet, hanehalkı tipi, iş durumu, hanedeki bağımlı kişi sayısı, düzenli gelir ve tüketici güveni açısından borcu olan hanehalkları ile borcu olmayan hanehalkları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Medeni Durum: “Medeni Durum” bağımsız değişkeni; evli, bekâr ve dul/boşanmış/ayrı yaşıyor olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, evli olanlar ile boşanmış/dul/ayrı olanlar arasında borçlu olup olmama açısından anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak bekâr olan hanehalkı reislerinin borçlu olma olasılığı, evli olan ya da dul/boşanmış/ayrı olan hanehalkı reislerine göre 0,52 kat daha azdır.

Hanehalkı Tipi: “Hanehalkı Tipi” bağımsız değişkeni; yalnız, çocuklu çift, çocuksuz çift ve diğer (ataerkil aile, tek ebeveynli aile, bir arada yaşayan akrabalar, bir arada yaşayan arkadaşlar) olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, çocuklu çift,

çocuksuz çift ve diğer hanehalkı tipine sahip hanehalkı reisleri arasında borçlu olup olmama açısından anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak yalnız yaşayanların borçlu olma olasılığı, diğer hanehalkı tiplerine sahip hanehalkı reislerine göre 0,286 kat daha azdır.

“Medeni durum” bağımsız değişkeninden türetilen “bekâr” kukla değişkeni ile “hanehalkı tipi” bağımsız değişkeninden türetilen “yalnız” kukla değişkeni birlikte değerlendirmek mümkündür. “Hanehalkı tipiniz nedir?” sorusuna “yalnız” şeklinde cevap verenlerin yüzde 33’ü dul ve boşanmışlardan oluşurken, yüzde 67’si bekârlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda anket sorularına cevap veren tüm katılımcıların yaş ortalaması 40 iken, bekâr olduğunu söyleyen katılımcıların yaş ortalaması 29’a düşmektedir. Genellikle bireyler, gençlik dönemlerinde orta yaş dönemlerine göre daha az gelir elde etmektedirler. İlerleyen yaşlarda daha rahat bir hayat yaşamak için alınan borçlanma kararlarının büyük çoğunluğu, daha fazla gelirin elde edildiği orta yaş dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bekâr ya da yalnız olanların evli ya da diğer hanehalkı tiplerine sahip olanlara oranla, borçlanma olasılıklarının daha düşük olmasının arkasında bu nedenin olduğu düşünülmektedir.

Mezuniyet: “Mezuniyet” bağımsız değişkeni; ilkökul, ortaokul, lise, ön lisans, lisans ve üstü olmak üzere beş kategoriden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre ilkökul mezunu olanlar, ortaokul mezunu olanlar, lise mezunu olanlar ve ön lisans mezunu olanlar arasında borçlu olup olmama açısından anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak lisans veya lisansüstü mezuniyete sahip olan hanehalkı reislerinin borçlu olma olasılığı, diğer öğretim türlerinden mezun olan hanehalkı reislerine göre 2,625 kat daha fazladır.

En az lisans mezunu olanların diğer okullardan mezun olanlara göre borçlu olma olasılıklarının 2,625 kat fazla olması, bu grupta yer alan hanehalkı reislerinin mezuniyet düzeylerine bağlı olarak, elde ettikleri aylık gelirin, diğer okullardan mezun olan hanehalkı reislerine göre daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hanehalkı reislerinin geliri arttıkça bankaların sunduğu borçlanma seçenekleri de artmaktadır. Özellikle konut ve taşıt alımlarında lisans ve lisansüstü mezuniyete sahip olanlar daha kolay bir şekilde finansman kaynaklarına ulaşabilmektedirler.

İş Durumu: “İş Durumu” bağımsız değişkeni; esnaf, işçi, emekli, kamu çalışanı, şu anda çalışmayan ve tarım alanından çalışan olmak üzere altı kategoriden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, tarım alanında çalışanlar ile emekli olanlar arasında borçlu olup olmama açısından anlamlı bir farklılık yoktur. Şu anda çalışmayanlar ve esnaf olanların borçlu olma olasılıkları ile kamuda çalışanlar ve işçi olarak çalışanların borçlu olma olasılıkları birbirine yakındır. Bu dört gruptaki hanehalkı reislerinin borçlu olma olasılıkları emekli olan ya da tarım alanında çalışan hanehalkı reislerine göre ortalama 3,10 kat daha fazladır.

Tarımda çalışanların ve emekli olanların kamuda çalışanlara, işçilere, esnafıya ve şu anda çalışmadığını söyleyenlere göre borçlu olma olasılığının ortalama üçte bir oranında daha az olmasını iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Mevcut ekonomik koşullara göre tarım alanında çalışanların diğer kesimlerde çalışanlara göre gelirleri daha düzensizdir. Düzenli gelire sahip olmamaları nedeniyle borçlanma limitleri ve vadeleri azalmaktadır. Emekli olanların diğer çalışan kesimlere göre borçlu olma olasılığının daha düşük olması normal bir durum olarak görülmektedir. Bireylerin ömürlerinin gençlik dönemlerinde genellikle düşük

gelir elde etmeleri, orta yaş döneminde gelirlerindeki artışla birlikte birikim yapmaları ve ileri yaş dönemlerinde de elde ettikleri birikimlerini harcamaları doğal olarak görülmektedir. Özellikle orta yaş döneminde yapılan gayrimenkul yatırımları borçluluğu artırırken, emeklilik döneminin de rahat geçmesi hedeflenmektedir.

Hanedeki Bağımlı Kişi Sayısı: “Hanedeki Bağımlı Kişi Sayısı” bağımsız değişkeni; sıfır, bir ve birden fazla olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, hanesinde bağımlı kişi olmayan hanehalkı reisleri ile hanesinde en az iki tane bağımlı kişinin olduğu hanehalkı reisleri arasında borçlu olup olmama açısından bir farklılık yoktur. Ancak hanesinde bir tane bağımlı kişinin olduğu hanehalkı reislerinin borçlu olma olasılığı diğer hanehalkı tiplerine sahip hanehalkı reislerine göre 0,529 kat daha azdır. Bir başka ifade ile çocuğu olmayan çiftler ile en az iki tane çocuğu olan çiftler borçluluk içerisindeydir.

Düzenli Gelir: Ölçekli sorulardan elde edilen “Düzenli Gelir” faktörü üç soruya verilen cevaplardan elde edilmiştir. “Beklenmeyen bir durum olmadıkça mevcut iş yerimde çalışmaya devam ederim.”, “Beklenmeyen bir durum olmadıkça hanemize giren gelir zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılamaya yeter.” ve “Beklenmeyen bir durum olmadıkça hanemize giren gelir zorunlu ihtiyaçlarımızı ve taksitlerimizi karşılamaya yeter.” sorularına verilen cevaplardan elde edilen “düzenli gelir” bağımsız değişkeni ile borçlanma arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Düzenli gelirdeki bir birimlik artış borçlanmayı 1,432 kat artırmaktadır.

Düzenli gelirdeki bir birimlik artışın borçlanma olasılığını 1,43 kat artırmasını da aynı şekilde değerlendirmek mümkündür. Finansman kuruluşları herkesin gelir düzeyine göre alternatif kredi imkânları sunmakta, bununla yanında özellikle düzenli aylık gelire sahip olan bireyleri kredi kullanmaya cezbeden pazarlama faaliyetleri yürütmektedirler. Özellikle konut kredisi başta olmak üzere beş yıla hatta on yıla varan vade seçenekleriyle verilen kredilerde, bireyin gelir düzeyinin yanında düzenli gelire sahip olma koşula da aranmaktadır.

Tüketici Güveni: Ölçekli sorulardan elde edilen “Tüketici Güveni” faktörü altı soruya verilen cevaplardan elde edilmiştir. Katılımcılardan, mevcut ekonomik koşulları geçmiş döneme, şimdiki döneme ve gelecek döneme göre kıyaslamaları istenmiş, borçlanmalarında bir sakınca olup olmadığı, mevcut koşullar içerisinde gelir elde etme imkânlarının olup olmadığı ve bireysel ekonomik koşullarını nasıl gördükleri sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplara göre tüketicilerin mevcut ekonomik koşullara güven duymadıkları görülmektedir. Tüketici güvenindeki 1 birimlik azalma borçlanmayı 0,666 kat azaltmaktadır. Bir başka ifade ile tüketici güveni arttıkça borçlanma olasılığı da artmaktadır. Bireylerin mevcut döneme ve gelecek döneme güven duymaları borçlanma açısından bir sakınca görmemelerine ve mevcut dönem gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda, gelecek dönemde elde etmeyi planladıkları gelirlerini de dâhil ederek harcama kararı almalarına neden olmaktadır.

5. Sonuç

Hanehalkı borcunun nedenlerini belirlemeye yönelik olarak yurtdışında yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Çalışmanın ikinci kısmında değinilen bu çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine, coğrafi konumuna ve kültürel alışkanlıklarına bağlı olarak borçlanmayı etkileyen faktörler de değişiklik göstermiştir. Hanehalkı borcunun nedenlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu çalışmaların bir kısmında makro düzeyde

veriler kullanılırken bir kısmında da birincil veri toplama yöntemi ile elde edilen mikro düzeyli veriler analiz edilmiştir. Türkiye’de hanehalkı borcuna ilişkin veriler 2003 yılından daha eskiye gitmemektedir. Ayrıca bu veriler yıllık tabanda olması nedeniyle makro düzeyde değişkenleri kapsayan bir çalışmayı olanaksız hale getirmektedir. Bu durum hanehalkı borcuna ilişkin olarak Türkiye’de yapılan çalışmaların yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bunun yanında gelir ile tüketim ya da gelir ile tasarruf-negatif tasarruf ilişkilerinin incelendiği çalışmalar gerçekleştirilmiş ve bu çalışmaların büyük bir kısmında gelir düzeyi farklı açılardan ele alınarak tasarruflarla olan ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışma, borcu olan hanehalkları ile borcu olmayan hanehalkları arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Özellikle 90’lı yıllarda yaşanan krizler, istikrarsızlıklar ve yüksek enflasyon oranları hanehalklarının uzun vadeli yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemiş, “yastık altı” olarak tabir edilen ve ekonomiye kazandırılmayan menkul değerlerin artmasına neden olmuştur. Aynı dönemde bankaların sunduğu krediler için uygulanan faiz oranlarının yüksek olması ve kredi geri ödeme vadelerinin kısa olması nedeniyle hanehalklarının borçlanma imkânları da yok denecek kadar azalmıştır. 2002 sonrası dönemde ekonomik açıdan birçok olumlu gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak piyasaya duyulan güven artmış, kredi vadeleri uzamış ve kredi faizleri çok düşük seviyelere gerilemiştir. Buna bağlı olarak yıllar boyunca baskılanan hanehalkı ihtiyaçları piyasada yaşanan gelişmelerle bir anda kendini göstermiş ve 2003 yılından 2016 yılına kadar geçen süre zarfında 32 kat artmıştır.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde borçlanmanın kaynağında gelir yetersizliğinin olmadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında hanehalklarının gelirlerin arttığı ve yaşam koşullarının iyileştiği söylenebilir. Borçluları borçsuzlardan ayıran en önemli faktörlerden biri düzenli gelir sahibi olmalarıdır. Hane tipi itibarıyla yalnız yaşayanların daha bağımsız hareket edebilmeleri ve mezuniyet seviyesinin artmasına bağlı olarak daha fazla gelire ve borçlanma imkânlarına sahip olmaları da diğer önemli faktörler içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Fethiye’de yaşayan hanehalklarının borçlanmalarının temelinde gelir yetersizliğinden daha ziyade gelir ve imkân fazlalığı olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçlar bu yönüyle Fisher tarafından ortaya atılan zamanlar arası tüketim tercihi hipotezini doğrular niteliktedir. Fisher’in hipotezine göre bireyler sadece mevcut dönem gelirlerini değil gelecek dönem gelirlerini de dikkate alarak borçlanma kararı alabilirler. Borçlanma kararını vermelerindeki en büyük pay mevcut dönemde yapacakları harcamaların kendilerine en yüksek faydayı sağlayacak olmasıdır.

Yürütülen tüm ekonomik ve sosyal faaliyetlerin toplumsal refahı artırması esastır. Uzun vadeli kalıcı çözümler kısa vadeli planlamaların doğru ve tutarlı olmasıyla mümkündür. Mevcut dönemde hanehalkı borcu henüz bir tehdit oluşturmamaktadır. Ancak bu durumun gelecek dönemde etkisini daha fazla hissettirmesi olasıdır. Borçlanmanın gelecek dönem gelirlerini mevcut dönemde kullanmak anlamına geldiği hatırlanacak olursa hanehalkların gelecek dönem reel gelirlerinin azalacağını söylemek yanlış olmaz. Hanehalkı bireylerinin gelecek dönem gelirlerinin azalması gelecek dönem piyasa talebinin azalmasına ve ekonominin daralmasına neden olabilir. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi artırmak maksadıyla yürütülen tüketimi artırıcı politikaların üretim cephesindeki etkileri dikkatli gözlenmeli, hanehalkı borcunun kabul edilebilir limit seviyesinin ne olduğu belirlenmeli ve nihayetinde tüketimi artırıcı bu

politikaların yerli üretime, ihracata ne derecede yansıdığına bakılmalıdır. Serbest piyasa ekonomisi içerisinde ekonomik istikrarla beraber serbestçe açığa çıkan bireysel ihtiyaçlarının sınırlarını önceden belirlemek, gelecek dönemde zorunlu olacak düzenleyici müdahalelerin daha etkin bir işlev kazanmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alfaro, R., & Gallardo, N. (2012). The determinants of household debt default. *Revista de Analisis Economico*, 27(1), 55–70.
- Anderloni, L., Bacchiocchi, E., & Vandone, D. (2012). Household financial vulnerability: An empirical analysis. *Research in Economics*, 66(3), 284-296.
- Arısoy, İ., & Aytun, C. (2014). Türkiye’de tüketim harcamaları, krediler ve tüketici güveni arasındaki ilişkilerin analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 33-45.
- Arvai, Z., & Toth, I. J. (2001). Liquidity constraints and consumer impatience. *National Bank of Hungary Working Paper*, 2001/2.
- BDDK, (2014). *Banka kartları ve kredi kartları hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına ilişkin yönetmelik*. Erişim Tarihi:01.12.2014, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Mevzuat/Banka_Kartlari_Kredi_Kartlari_Kanunu/1355422_ekim_2014_resmi_gazate.pdf.
- Chen C., & Chivakul, M. (2008). What drives household borrowing and credit constraints? Evidence from Bosnia and Herzegovina. *IMF Working Paper*, No 202.
- Cox, D., & Jappelli, T. (1993). The effect of borrowing constraints on consumer liabilities. *Journal of Money, Credit and Banking*, 5(2), 197-213.
- Crook, J. (2001). The demand for household debt in the USA: Evidence from the 1995 survey of consumer finance. *Applied Financial Economics*, 11, 83-91.
- Crook, J., & Hochguertel, S. (2005). Household debt and credit constraints: Evidence from OECD Countries. *Credit Research Center, University of Edinburgh Working Paper Series*, 05(02).
- Çemrek, F., & Burhan, E. (2014). Petrol tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel veri analizi ile incelenmesi: Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 47-58.
- Del Rio, A., & Young, G. (2005). The impact of unsecured debt on financial distress among British Households. *Banco de Espana Working Papers*, No.512.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara. Erişim Tarihi: 19.12.2014, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yayinlar/Attachments/518/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>.
- Kaya, M. F. (2013). Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 175–193.
- Keese, M. (2009). Triggers and determinants of severe household indebtedness in Germany. *Department of Economics University, Germany*.
- Keese, M. (2012). Who feels constrained by high debt burdens? Subjective vs. objective measures of household debt. *Journal of Economic Psychology*, 33(1), 125-141.

- Magri, S. (2002). Italian Households' debt: Determinants of demand and supply. Temi di discussione. *Bank of Italy, Economic Research Working Paper Series, No.14808*.
- Meng, X., Hoang, N., & Siriwardana, M. (2013). The determinants of Australian Household debt: A macro level study. *Journal Of Economics*, 29, 80–90.
- Mewse, A. J., Lea, S. E., & Wrapson, W. (2010). First steps out of debt: Attitudes and social identity as predictors of contact by debtors with creditors. *Journal of Economic Psychology*, 31(6), 1021-1034.
- Montgomerie, J. (2006). Giving credit where it's due: Public policy and household debt in the United States, the United Kingdom and Canada. *Policy and Society*, 25(3), 109-141.
- Ogawa, K., & Wan, J. (2007). Household debt and consumption: A quantitative analysis based on household micro data for Japan. *Journal of Housing Economics*, 16(2), 127-142.
- Ottaviani, C., & Vandone, D. (2011). Impulsivity and household indebtedness: Evidence from real life. *Journal of Economic Psychology*, 32(5), 754-761.
- Özkoç, H., & Üçdoğruk, Ş. (2008). Hanenin borçlanma tercihinin nested logit model ile belirlenmesi. *İktisat İşletme ve Finans*, 23(268), 35-61.
- Pollin, R. (1988). The growth of U.S. household debt: Demand-side influences. *Journal of Macroeconomics*, 10(2), 231-248.
- Sau, R. (1987). Household debt and national income: A simple short-run model. *Journal of Macroeconomics*, 9(1), 127-137.
- Şenel S., & Alatlı B. (2014). Lojistik regresyon analizinin kullanıldığı makaleler üzerine bir inceleme. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(1), 35-52.
- Thaicharoen, Y., Ariyapuchya, K., & Chucherd, T. (2004). *Rising Thai Household debt: Assessing risks and policy implications*. Bank of Thailand Symposium Paper, Bank of Thailand, September.
- Torlak, Ö. (2002). Kredi kartı kullanımının satın alma alışkanlıklarına etkileri üzerine Eskişehir'de bir araştırma. *Yönetim*, 13(41), Ocak.
- Turinetti, E., & Zhuang, H. (2011). Exploring determinants of household debt. *Journal of Applied Business Research*, 27(6), 85–92.
- Varlık Yönetim Şirketleri Derneği, (2014). *Varlık yönetim şirketleri niye var?*. Erişim Tarihi:05.08.2014, <http://varlikyonetim.org.tr/Varlik-Yonetim-Sirketleri-Niye-Var.html>
- Walker, C. M. (1996). Financial management, coping and debt in households under financial strain. *Journal of Economic Psychology*, 17(6), 789-807.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.